

РАЗДЗЕЛ

V

ПРАБЛЕМНЫЯ ПЫТАННІ КРЫМІНАЛЬНАГА ПРАВА, СУДАВОДСТВА І СУДАУЛАДКАВАННЯ: ІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

РАЗВІЦЦЁ АСНОУ ІНСТЫТУТА НАЗНАЧЭННЯ ПАКАРЭННЯ У ПОМНІКАХ ПРАВА БЕЛАРУСІ XV ст.

А. В. Шыдлоус

Беларусі дзяржаўны ўтверэт

Ідэі, яш выказаны аутарам
у гэтым дакладзе, фарміраваліся
з улікам кансультацый
прафесара Я. А. Юхо.

У першых шсаных помніках права феадальнай Беларусі што дайшлі да нашага часу, утрымліваліся толькі асобныя крымінальна-прававыя нормы, па якіх цяжка меркаваць аб узроўні развіцця крымінальнага права і, у прыватнасці, аб асаблівасцях прызначэння пакарэння. Кароткі агляд агульназемскіх грамат (агульнадзяржаўных прывілеяў) дазваляе зрабіць вывад аб тым, што крытэрыі ці якія-небудзь агульныя пачаткі або прынцыпы прызначэння пакарэння, якімі б кіраваліся суддзі ў гэтых прывілеях (граматах) не прадугледжваліся. Аднак агульнадзяржаўныя прывілеі змяшчаюць шмат цікавых звестак аб тым, як пачынаўся працэс заканадаўчага станаўлення і развіцця асобных крымінальна-прававых нормаў, у тым лшчу аб прызначэнні пакарэння.

Аналіз зместу першых пісаных помншау права Беларум дазваляе сцвярджаць, што у іх замацоўваўся шэраг перадумоў для ўзнішнення ідэі індывідуалізацыі пакарання. Пакаранне вызначалася ў залежнасці ад класава-саслоўнага статусу пацярпеўшага і злачынцы, усталёўвалася больш высокая адказнасць за злачынствы, накіраваныя супраць асоб шляхецкага паходжання. Напрыклад, у дагаворы Смаленска, Ўцебска і Полацка з Рыгай і Гоцшм берагам 1229 г. за крымшальныя злачынствы прадугледжваўся пэўны аб'ём адказнасці, які быў звязаны з сацыяльным становішчам злачынцы. Змест гэтага дакумента замацоўваў, што за забойства вольнага чалавека з ішаватага спаганялася 10 грыўняў серабра, за святара або пасла 20 грыўняў, за халопу 1 грыўня серабра. У сувязі з тым, што пошук і дастаўка злачынцы ў суд павінны былі ажыццяўляцца самім пацярпеўшым або яго блізкімі, то, як спраўдліва адзначыў прафесар Я. А. Юхо, «злачынства, учыненае багатай і уплывовай асобай супраць беднага чалавека, заставалася беспакараным, калі бедны чалавек не меў моцнага апекуна» [1, с. 68-69]. Усё гэта сведчыць аб тым, што асобы, якія займалі ў грамадстве кіруючае становішча ці належалі да шляхецкага роду, фактычна «пазбягалі» пакарання.

У першым агульнадзяржаўным прывілеі, выдадзеным 20 лютага 1387 г. Вялікім князем літоўскім Ягайлам, гаварылася аб тым, што «один судья, который слушает дела тяжбщиков, накладывает судебные взыскания по обычаю и закону». Пры гэтым адсутнічалі указанні, якім законам суддзя павінен быў шравацца.

У § 1 прывяся Жыпмонта 1434 г. размова яшчэ аб пакаранні «князей і бояр» у адпаведнасці з «законамі, якія абавязаныя быць у літоўскай зямлі».

Першы крок у замацаванні і асаблівых адказнасці быў зроблены ў арт. 4 прывілея Казіміра 1447 г., дзе гаварылася: «...только тот виноватец, хто проступить, подлуг права христианского имать быти казнен; штож ни жена за проступку мужа своего, а ни отец за проступку сына, а ни иный прироченый, а ни слуга, только олиж бы был причастник тое проступки, только выимучы проступки против нашего господарства». У арт. 3 названага прывілея ўпершыню ў заканадаўстве феадальнай Беларум была зафіксавана ідэя індывідуалізацыі пакарання, дзе гаварылася аб тым, што суд павінен быў прызначаць меру пакарання «подлуг их великости проступков». Аналагічныя палажэнні сустракаем у прывілеі Аляксандра 1492 г. (§ 2-3), дзе было прадугледжана, што кожны чалавек павінен быў адказваць толькі за свае учыны. Выключэнне рабшася

у адносах тольш да злачынства супраць дзяржавы. Важнае значэнне меу § 2 прывілея, згодна з яшм пакаранне прызначалася, па-першае, у судовым парадку, па-другое, у адпаведнасці з прававымі нормамі і, па-трэцяе, у залежнасці «...ад велічыні і якасці сваіх учынкаў». Апошняя акалічнасць сведчыць аб тым, што у агульнадзяржаўных прывілеях працягвала развівацца шчэ індывідуалізацыі пакарання.

Яшчэ больш выразна прынцып асабістай адказнасці і разам з шчэ індывідуалізацыі пакарання адлюстроувал^я у Полацкай абласной грамаце 1511 г.: «...отца за сынню вину не казнити, а сына за отцову вину не казнити, только того самого казнити, хто виноват будет».

Важным этапам у развіцці заканадаўства, наогул, і крымшальнага права у прыватнасці, паслужыу першы кадыфікаваны крымшальны закон - Судзебніш Каз!м!ра 1468 г., яш спалучау у сабе нормы старажытнага звычаёвага права з новым! на той час нормам!, яшя забяспечвал! шдывшчуал!зацыю пакарання. Судзебніш устанав!у адзшыя для усёй дзяржавы ввды пакаранняу за злачынствы супраць феадальнай уласнасці, абмяжоувау прымяненне пакарання жонш і дзяцей за злачынствы мужа і бацьш. Так, напрыклад, у арт.1 упершыню у айчынным крымшальным заканадаўстве замацоувалася норма, якая забараняла перадаваць пацярпеўшаму на адпрацоўку дзяцей ва узросце да сям! гадоу, бацьш яшх был! вшаватыя у крадзяжы і не мел! чым плаціць за шкоду: «...А што будутъ малые дети, ниже семи годов, тьи в том невинни».

Артыкулы 5 і 6 абмяжоувал! адказнасць жонш і дарослых дзяцей злодзея, кал! яны не ведал! аб злачынстве і не карыстал!ся крадзеным. Так, арт. 5 прадугледжау: «А коли бы злодей што у кого украл, а и где украдено, а там его ухватять с лицом, а он у дом не принесл, жона и дети того не поживали: злодей терпи, а жона и дети, и дом их невинен». Наступныя артыкулы устанау!вал! адказнасць злодзея за учыненае злачынства. Як бачым, адказнасць павшён быу несці сам злачынец, а не яго сям!я. А гэты факт сведчыць аб тым, што у заканадаўстве працягвал! разв!вацца і замацоувацца прававыя асновы прынцыпу асаб!стай адказнасці, а разам з і шчэ! шдывшчуал!зацып пакарання.

Анал!з тэксту Судзебніша дае падставы меркаваць, што заканадаўцам был! зроблены першыя крош у замацаванш шчэ! немшучасці пакарання. Закон забараняу вызваляць злачынцау ад пакарання: «А над злодеем милости не надобе». Судзебніш Каз!м!ра катэгарычна забараняу здзелш пацярпеўшага са «злодеем».

Упершыню была зроблена спроба заканадаўча замацаваць кваліфікуючыя прыкметы і даць прававую ацэнку. У якасці апошніх Судзебніш называю шкоду маёмаснага характару у памеры «вышэ полтыны» (арт. 14), «вышэ полукопья» (арт. 13, 19), паўторнасць злачынстваў (арт. 19). Так, арт. 19 прадугледжвае: «...а коли иметь часто красти после того, а выше полукопья, ино паробка узвесити». Абцяжарваючым! адказнасць абставшам! таксама з'яўляецца крадзеж каровы (арт. 13), каня (арт. 15), людзей, «челяди невольной» (арт. 24). А у арт. 7 гаварылася аб датычнасці да злачынства і у саудзеле у «А кали чий человек у злодейство упадет, а будет осподарь его тое ведал, а любо и с ним удел имел, а будет на то довод: и тот как терпи, как который злодей». Адсюль бачна, што у тых выпадках нават гаспадар не аднолькавую адказнасць з чалавекам, яшчэ яму належаў, прычым незалежна ад таго, што тут было: саудзел у злачынстве ці датычнасць да яго.

Прынцыпаў шчэ яшчэ-небудзь крытэрыяў прызначэння пакарання заканадаўца гэтага перыяду не называю і не вызначаю. Аднак аналіз тэксту ўказанага помнішча права дазваляе меркаваць, што крытэрыям! прымянення пакарання, яшчэ! шравалася юстыцыя таго часу, з'яўляецца нормы Судзебніш і правасвядомасць кожнага суддзі! паасобку. Напрыклад, арт. 21 прадугледжвае: «Мы пак снемься с паны-радою нашею Великого князства Литовьскаго, осмотримъ того, какою казнью того казнити». У выпадках, калі! здзейснены учынак не быў прадугледжаны нормам! Судзебніш, то прымяняў!ся або аналогія закону, або нормы звычайнага права. Паводле арт. 23 за утойванне знойдзенай маёмасці прадугледжвалася пакаранне па аналогі! з крадзяжом.

Улічваліся таксама і мэты пакарання: запалохванне і пакрышчэнне пацярпеўшаму прычыненай злачынствам шкоды (маёмасныя кампенсацыі). Судзебніш упершыню вызначыў галоўную мэту пакарання - запалохванне. Дзеля дасягнення гэтай мэты заканадаўца клапаціўся аб жорсткасці пакарання. Судзебніш Казіміра дазваляў у многіх выпадках прымяняць цялесныя пакаранні і смяротную кару, аб чым сведчаць многія артыкулы гэтага гістарычнага дакумента (напрыклад, арт. 1 - «на шыбеницу»; арт. 12 - «казнити»; арт. 13, 15 - «узвесити»; арт. 14 - «повесити» («обесити»), «взвесити»; арт. 18 - «обесити» («взвесити») і г. д.).

Класава-аслоўная прыналежнасць асобы таксама аказвала значны уплыў на прызначэнне меры пакарання. Так, у тэксце гэтага помнішча права размова шчэ пра людзей «князских, панских, боярских», яшчэ выступаюць у якасці пацярпеўшых ад злачынстваў

учынкау людзей простага стану (арт. 10) і людзей «князских, панских, боярских» (арт. 11).

Судзебнш у некаторых выпадках дапускаў аб'ектыўнае стаўленне, гэта значыць устанаўляваў адказнасць незалежна ад на-аунасц вшы асобы ва учыненш злачыннага дзеяння. Так, кал! парабак не меу магчымасц пакрыць пацярпеўшаму прычыненай злачынствам шкоды, то маёмасная кампенсация ускладалася на яго гаспадара. Артыкул 19 замацоўваў: «А коли чии паробки украдутъ што у кого, а наку у том листу верху писано, как за которую татьбу казнити: коли первое украдетъ, ино его не вешати, а заплатити бондою его, а не будет бонды, ино осподар его за него заплатит...»

Звернем увагу яшчэ на адну важную акалічнасць: у перыяд XV-XVI стст. умм буйным гарадам Беларум был! выдадзены граматы на магдэбургскае права, яшя таксама аказвалі уплыу на станаўленне прававых асноу прызначэння пакарання.

Вывучэнне гэтых грамат паказвае, што усе яны гавораць аб увядзенш нямецкага права, але не змяшчаюць шводнай яго нормы, не указваюць, яшм! нямецшм! кодэксам! трэба карыстацца. Нормы крымшальнага права у граматах адсутнічаюць. Па меркаванш прафесара Я. А. Юхо, сапраўднае нямецкае права у гарадах Вялшага Княства Л^оускага насельнцтву не было вядома і за рэдшм! выключэнням! не прымянялася. А м!ж тым і у гэты перыяд здзейснял!ся злачынствы, яшя цягнул! за сабою адпаведныя меры пакарання. Пры гэтым юстыцыя у XV ст. шравалася выключна звычайем і правасвядомасцю кожнага суддз! паасобку.

Далейшае развіццё прававыя асновы інстытута прызначэння пакарання атрымалі у больш пазнейшых помншах права ВКЛ. Так, у арт. 4 Вшебскай абласной граматы 1503 г. прадугледжвалася, што мера пакарання прызначалася у залежнасці ад ступеш віны асобы: «...ино нам их по вине казнити». Аналапчныя нормы знаходзім у Полацкай грамаце 1511 г. [2, с. 69-71, 76-80].

Остэма прававых нормау і прыныцау, якія ствараюць інстытут прызначэння пакарання, атрымала заканадаўчае замацаванне у Статутах 1529, 1566 і 1588 гг.

Літаратура

1. Юхо, Я. А. Каротк нарыс псторып дзяржавы і права Беларус!: вучэб. дапам. / Я. А. Юхо. - Мшск, 1992. - 270 с.

2. Вшнеуст, А. Ф. Історыя дзяржавы і права Беларус у дакументах і матэрыялах (са старажытных часоу да нашых дзён): вучэб. дапам. / А. Ф. Вшнеуст, Я. А. Юхо. - Мшск, 1998. - 311 с.